ПРЕВОДИТЕ НА ЦЪРКОВНОТО СКАЗАНИЕ И КОНТАКТИТЕ МЕЖДУ КОНСТАНТИН-КИРИЛ ФИЛОСОФ И АНАСТАСИЙ БИБЛИОТЕКАР

Грета Стоянова (Шумен)

Това изложение има за цел да коментира няколко факта около превода на Църковното сказание извън границите на средновековна България и във връзка с документално засвидетелстваното познанство и личните контакти между две важни фигури от IX век - Анастасий Библиотекар и Константин-Кирил Философ.

По време на работата ми със старобългарския превод на Църковното сказание, за чийто преводач се сочи Константин Преславски, бях заинтересувана от факта, че Анастасий Библиотекар превежда Църковното сказание от гръцки на латински език за Карл Плешиви през 869-870 г.[1]. Фр. Томсън коментира това като отдава голямо значение на обстоятелството, че ранният славянски интерес към текста на Църковното сказание е почти съвременен на превода му на латински от Анастасий Библиотекар: "... the translation is of particular interest for the early Slavonic metaphrastic art as it is virtually contemporary with the Latin translation made of the same version of Germanus' *Historia* by that great scholar Anastasius Bibliothecarius, who was personally acquainted with Cyril and Methodius."[2]. Така се акцентува и върху актуалността на Църковното сказание в по-широк териториален аспект - извън границите на средновековна България[3]. Възможно е обаче да се направи и още един коментар на това сведение.

Приблизително по същото време, когато Анастасий Библиотекар превежда Църковното сказание, Св. Кирил и Св. Методий са в Рим - 867/8 - 869 г.[4]; тогава Анастасий Библиотекар и Константин-Кирил Философ участват заедно в богослужение на гроба на ап. Павел по време на освещаването на славянските книги и провеждането на светата литургия на

---

[1] *"... преводът е от личен интерес по отношение на ранното славянско метафрастово изкуство като фактически съвременно на латинския превод, направен от същата версия на Германовата "История" от великия учен Анастасий Библиотекар, който лично се е познавал с Кирил и Методий*". ***Fr. J. Thomson***. Constantine of Preslav and the old Bulgarian . . ., с. 48.

[2] ***Н. Красносельцев.*** Древния толкования литургии как источник ее истории. - В: Сведения о некоторых литургических рукописях Ватиканской библиотеки. Казань, 1885, с. 320-321.

[3] Тук трябва да се припомни, че в 870 г. Анастасий Библиотекар участва на Събора в Константинопол, на който се решава и въпросът за принадлежността на Българската църква. Следователно, сведението за превода на Църковното сказание на латински трябва да се отнесе точно към времето 869 г., когато той е заедно с двамата братя в Рим (на 14 февруари умира Свети Константин-Кирил Философ).

славянски език в различни църкви[5]. Досега тези факти са разглеждани само поотделно и предимно във връзка с биографичните данни за Анастасий Библиотекар и за Константин-Кирил Философ или по отношение на българската история, но евентуалната връзка между тях не е коментирана по-детайлно.

Историята на латинския препис на Църковното сказание, направен от Анастасий Библиотекар, може да се представи отчасти според статията на Ф. Брайтман от 1908 г. Той посочва, че кардинал Питра е открил латински превод, направен за Карл Плешиви през 869-870 г. от Анастасий Библиотекар и го публикува в Париж през 1868 г. в Iuries ecclesiastici graec. Historia et monumenta (Paris 1868)[6]. По-късно, през 1905 г., отец Петридес публикува съдържанието на ръкопис от Кембридж, с вариантите на Парижкия ръкопис[7]. Съдържанието на ръкописа от Кембридж (Cod. 711 ix cent. /IX век/ от регионалната библиотека в Кембрич) е едно писмо от Анастасий Библиотекар до Карл Плешиви, списък на съдържанието и латински превод на *Мистагогиката* от Св. Максим и на *История мистагогика* от Св. Герман, и превод на едно неизвестно писмо на св. Нилус до Неметрий Ученя[8]. Тук Брайтман съобщава, че не е могъл да намери гръцки текст, който точно да съответства на латинския. Той посочва, че латинският вариант представя т. нар. група B1 - т.е. текста в разширената му форма, но спрямо изследваните от него гръцки текстове латинският е модифициран в две насоки: прилага коментари за целувката на Мира, за затварянето на вратите и др., а освен това в заглавието на превода Анастасий посочва Св. Герман като автор, нещо, което Брайтман не среща в другите текстове от тази група.

В резултат на тези особености възникват въпросите: дали латинският превод на Църковното сказание има някакво отношение към славянския; дали възможната връзка между латинския и славянския преводи може да се свърже с името на Св. Кирил и по какъв начин.

Отдавна са познати редица документи, които безспорно сочат личното познанство между Константин-Кирил и Анастасий Библиотекар. Те заемат еднакви по ранг длъжности: Константин-Кирил Философ е бил назначен за библиотекар на патриарха при църквата "Света София", а Анастасий Библиотекар заема същата длъжност в Рим при папа Адриан II

[5] Виж: Пространно житие на Константин-Кирил Философ. ***Хр. Трендафилов***. Христоматия по стара българска литература. Пловдив, 1998, с. 98 и др. издания на текста.

[6] ***F. Brightman.*** The Historia Mystagogica and Other Greek Commentaries on the Byzantine Liturgy. - Journal of Theological Studies, 9, Oxford, 1908, 249.

[7] ***Fr. S. Petrides***. Revue de l'Orient chretien July and Oct. 1905.

[8] ***F. Brightman.*** The Historia Mystagogica and Other Greek Commentaries on the Byzantine Liturgy. - Journal of Theological Studies, 9, 1908, 249-250.

от края на 867 г. до края на живота си[9]. Когато Св. Кирил и Св. Методий, заедно с великоморавските си ученици, пристигат в Рим през 867-868 г., папа Адриан II назначава Анастасий Библиотекар за пряк посредник в разговорите с тях, защото Анастасий владее гръцки език и познава отлично византийските светски и духовни власти[10]. Освен това и двамата в определени моменти са имали сходни дейности в политическия и културния живот на Рим и Константинопол - те са били религиозни (християнски), културни и политически мисионери.

По-късно, през 875 г., Анастасий Библиотекар превежда съчиненията на Дионисий Ареопагит от гръцки на латински и ги изпраща на император Карл Плешиви, като във връзка с това изтъква в свое писмо, че Константин-Кирил Философ е познавал отлично съчиненията на Дионисий Ареопагит[11]. Това сведение представя характера на контактите между Анастасий Библиотекар и Константин-Кирил Философ, а именно - интелектуални връзки между двама изтъкнати средновековни дипломати и обмяна на сведения за заниманията им.

Самият Анастасий Библиотекар свидетелства за личните си контакти с Константин-Кирил и по повод откриването на мощите на Св. Климент Римски и текстовете, написани от Свети Кирил[12] по този повод.

Анастасий познава добре убежденията на Константин-Кирил и дава сведения например за неговите упреци към Фотий[13].

От изложените факти става ясно, че между двамата библиотекари са съществували активни и ползотворни контакти с обмени на идеи. Почти синхронно двамата дипломати се занимават с преводи за две големи държавни формации от това време - Франкската и Великоморавската. Св. Кирил прави преводи на евангелските текстове през 862-863 г. във връзка с подготовката на Моравската мисия. Може би Анастасий Библиотекар е изпълнявал също подобна мисия спрямо Франкската империя (като се има предвид преводите от гръцки на латински, които прави за Карл Плешиви: съчиненията на Дионисий Ареопагит[14], канон в чест на Димитър

[9] Този факт е разгледан по-подробно от Александър Милев: ***А. Милев***. Два латински извора за живота и делото на Кирил Философ. - В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, с. 182-183.

[10] Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1, 1985, с. 68.

[11] Виж: Писмо от Анастасий Библиотекар до Карл Плешиви относно трудовете на Дионисий Ареопагит. ИБИ, VII, С., 1960, с. 207-208. Това писмо е изпратено през 875 г. и е свързано с изпращането на латинския превод на книгата на Дионисий Ареопагит, намерена в Рим и отнесена в Цариград.

[12] Виж: Писмото, написано от Анастасий Библиотекар до епископ Гаудерих за дейността на Константин Философ. ИБИ, VII, С., 1960, с. 203-207.

[13] Виж: Писмото, написано от Анастасий Библиотекар до папа Адриан II. ИБИ, VII, С., 1960, с. 195-196.

[14] Кирило-Методиевска енциклопедия. С., Т. I, 1985, с. 70.

Солунски[15]). Освен това Анастасий Библиотекар превежда от гръцки на латински език съчиненията на Константин-Кирил по повод откриване мощите на Св. Климент, папа римски; превежда възраженията на Константин-Кирил Философ против учението на Фотий за две души у човека[16]. Става ясно, че Анастасий Библиотекар е следял книжовната дейност на двамата братя и е превеждал някои от техните съчинение.

Анастасий Библиотекар подкрепя и мисионерската дейност на двамата братя - участва във всички съвещания, свързани със славянското богослужение[17] и го подкрепя[18].

Съвпадението по време на пребиването на двамата братя в Рим с превода на Църковното сказание от Анастасий Библиотекар от гръцки на латински позволява да се изгради следната хипотеза: възможно е преводът на Църковното сказание на латински език да е резултат от културен и религиозен "диалог" между светите братя Кирил и Методий и Анастасий Библиотекар. Това, разбира, се предполага и предварителното познаване на Църковното сказание от Кирил и Методий.

Фактите, които подкрепят тази хипотеза, са общоизвестни: двамата братя пристигат в Рим от Моравия и водят със себе си ученици за посвещаване в сан; в Моравия двамата братя обучават свещеници на богослужение и там се създава същата ситуация, каквато и по-късно в България - необходимост от разяснение на богослужението на разбираем език - славянски. В Пространното житие на Св. Кирил има сведения за това: **Дошьᴬшоу же емоу Морави, съ великою чъстїю прїеть его Растиславь, и оученикы събравь, въдасть емоу оучити к҃• Въскорѣ же вьсь цр҃кѡвныи чинь прїемь, наоучи к оутрьници, и часовѡмь, и ве҃рни, и паве҃рници, и таинѣи слоужбѣ** (л. 733-733б от Загребски препис от 1469 г.)[19]. Пространното житие на Св. Методий също свидетелства за преподавателската му дейност в Панония - за която всъщност той е бил изпратен - документално засвидетелствано в писмото на папа Адриан II до Ростислав, Светополк и Коцел (смятано в науката за автентично): **Мъı же трьгоубоу радость приимъше, оумъıслихомъ, испъıтавъше, посълати Меѳодиа, сц҃ъше и съ оученикъı, с҃ноу же нашего, на странъı ваша, моужа же съвьршена разоумъмь и правовѣрьна, да въı оучить, ꙗкоже кстѣ просили, съказаꙗ кънигъı**

[15] Кирило-Методиевска енциклопедия. С., Т. II, 1995, с. 232-233: "От друго писмо на Анастасий Библиотекар до Карл Плешиви (от 876 г.) става ясно, че е изпратил на краля латински превод на канона в чест на св. Димитър Солунски, смятан в науката за творба на Методий.".

[16] Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. I, 1985, с. 69.

[17] Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. II, 1995, с. 390.

[18] Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. I, 1985, с. 69.

[19] ***Климент Охридски***. Събрани съчинения. Т. 3, С., 1973, с. 105.

въ ꙗзꙑкъ вашь по вьсѣмоу цр҃кьномоу чиноу испълнь, и съ ст҃ою мъшєю, рєкъше съ слоужьбою, и крьщєниємь... (л. 106а28-106в10, Успенски препис, ГИМ, №1063)[20]. За тази цел би могло да се предположи, че такъв текст е ползван, вероятно и в превод на славянски. Напълно възможно е за обучението в Моравия да е послужил именно текст като Църковното сказание, в който се разяснява тайнството на литургията.

До подобно предположение, но от друга изходна точка, стига в началото на XX век А. Соболевски. Той предполага, че Църковното сказание, заедно с още няколко преводни църковни текста (съкратено тълкувание на Апокалипсиса от Андрей Кесарийски и Житие на Св. Иоан Милостиви), са преведени в Моравия[21]. Основание за такова предположение А. Соболевски намира в направения моравски превод на старозаветни книги от гръцки език и *"...словарный материал которых представляет много своеобразнаго и при этом кое в чем совпадает с материалом указанным выше текстов, переведенных с латинскаго*."[22]. Определяйки речниковия състав на Църковното сказание по Синодалния препис, руският учен отбелязва някои архаизми като форми за дателен падеж, завършващи на **-ѹмѹ** и 3 л. на **-аатъ**.. А. Соболевски характеризира и речниковия състав на паметника както с наличие на немалко кирило-методиевски лексеми, така и с наличие на такива, които се сближават с разгледани вече от него текстове с предполагаем моравски характер[23]. Към това мнение на А. Соболевски могат да се добавят и конкретни наблюдения върху Синодалния препис на Църковното сказание № 262:, тъкмо наличието на моравизми и латинизми в него дава основание на Соболевски да изгради своята хипотеза за моравския произход на превода на Църковната сказание. Всъщност присъствието на тези моравизми и латинизми не е достатъчно доказателство за такава хипотеза. В Син. №262 се срещат следните моравизми и латинизми: **остєжь,** на л. 242а[24], **крїжьма** на л. 238а[25],

---

[20] ***Климент Охридски***. Събрани съчинения. Т. 3. С., 1973, с. 189.

[21] ***А. Соболевский.*** Церковно-славянские тексты моравского происхождения. - Русский филологический вестник, XLIII, 1900, 150-217. Част от статията е препечатана в: Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии. - Сборник отделения русского языка и словесности, LXXXVIII, 3, 1910, 48-91.

[22] ***А. Соболевский***. Церковно-славянские тексты моравского происхождения..., с. 165. Авторът отбелязва, че църковно-славянските текстове с моравски произход трябва да се търсят между древните преводи от латински и разглежда четири такива текста: Беседите на папа Григорий Велики, Киевските глаголически листи, Житието на св. Бенедикт (различно от превода на същото в църковно-славянския пълен Римски Патерик на папа Григорий Велики), Никодимовото евангелие (с. 153).

[23] ***А. Соболевский***. Церковно-славянские тексты моравского происхождения . . ., с. 168-169. Няма да се коментира целият цитиран труд на А. Соболевски. Привеждат се само данните, имащи отношение към проблематиката на настоящото изследване.

[24] Така я определя А. Соболевски наред още с **брашьнъце, миса, крижьма** и др. Виж: ***А. Соболевский***. Церковно-славянские тексты моравского происхождения. В: Русский

брашьньцє на л. 261а[26], **миса** на л.245а, 245b, 254b[27], което може да отведе или към кирило-методиевския период, или към Кирило-Методиев ученик, носител на тази лексика. Употребата на думата **олтарь** в Църковното сказание не би трябвало да поражда въпроси, защото това е общоупотребим термин, не само християнски, но въобще религиозен - от лат. altarium (още от балкански латински[28]).

Макар и малко на брой, тези лексеми може да са далечен отглас от някакъв предходен превод на текста в Моравия. Това обаче в никакъв случай не е определящо за произхода на текста.

Като се има предвид изследователският материал, представен и коментиран от А. Соболевски в посочената статия и предложените резултати от наблюдението над текста, може да се изгради хипотеза за вероятен превод на Църковното сказание още в Моравия. Ако се вземе под внимание историко-културната ситуация в Моравия, продиктувала мисията на Методий, то превеждането на текст като Църковното сказание е било наистина необходимост. За осъществяването на такъв превод обаче преки податки засега няма. Така че хипотезата се нуждае от повече доказателствен материал.

Ето как хронологично се систематизират коментираните факти:

1. През периода 867/8 - 869 г. Св. Св. Кирил и Методий са в Рим; Анастасий Библиотекар и Константин-Кирил Философ участват заедно в богослужение на гроба на Св. Павел в Рим.

2. На 14.02.869г. Св. Кирил почива в Рим.

3. През 869/70 Анастасий Библиотекар превежда на латински от гръцки Църковното сказание.

4. Анастасий Библиотекар присъства на VIII Вселенски събор в Константинопол, който се провежда от 5 октомври 869 (т.е. 7 месеца

филологический вестник. 1900, Т. XLIII, с. 168-169. Интересно е, че **остєжь** се среща още само в Пандектите на Антиох, в Огласителните слова на Кирил Йерусалимски XII в. и в Палея 1477 г. - Завет на Левит 140. Виж : ***И. И. Срезневский***. Словарь древнерусского языка. Т. II., ч. 1., М., 1989, с. 741; ***Fr. Miklosich.*** Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1865, с. 522.

[25] Виж: ***П. Пенкова***. Латинизми в старобългарския език. - В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. II, С., 1995, с. 503; *А.* ***Соболевский***. Церковно-славянские тексты моравского ..., с. 169.

[26] Виж: ***Соболевский***. Церковно-славянские тексты ..., с. 169.

[27] В тази насока може да се коментира и употребата на думата с църковно латински произход - **миса,** която в Синодалния препис се употребява на л. 245а **мисѣ** - гр. κανισκίω; на л. 245b **мисѣ** - гр. δίσκῳ; на л. 254b **миса** - гр. ὁ δίσκοσ (тук разночетенията по Лаврентиевия и Виенския преписи на Църковното сказание дават **блюдо**).

[28] За определянето на "олтар" като латинизъм от балкански латински виж: ***П. Пенкова***. Латинизми в старобългарския език..., с. 503; ***К. Мирчев***. Историческа граматика на българския език. С., 1978, с. 137-139.

след смъртта на Св. Константин-Кирил Философ) до края на март 870 г.[29]

5. Приблизително ок. 893 г. се появява старобългарски превод на Църковното сказание в България.

Във връзка с коментираните факти възникват няколко възможни варианта за интерпретация:

- Възможно е Светите братя Кирил и Методий да са превели Църковното сказание за мисията си във Моравия и след това, при срещата си с Анастасий Библиотекар в Рим, да са провокирали латинския превод.

- Напълно възможно е да не съществува връзка между славянския и латинския преводи на Църковното сказание и съвпаденията, които произтичат от историческите факти, да са случайни.

- Разбира се, съществува и възможност преводът на латински от Анастасий Библиотекар да е провокирал по-късен славянски превод, който би могъл да е осъществен от Методий или от неговите ученици, какъвто е и Константин Преславски.

- Засега коментираните тук документални свидетелства не могат да дадат повече информация за вероятната връзка между преводите на Църковното сказание и контактите между Анастасий Библиотекар и Константин-Кирил Философ.

- В заключение не може да се каже категорично, че изложените разнородни факти доказват причинно-следствената връзка между контактите на Анастисий Библиотекар и Константин-Кирил Философ през 868-869 г. и сведението за превода на Църковното сказание от гръцки език на латински. Тяхното съвпадане обаче не може да не предизвика поставения въпрос за връзка между тях и провокира проучване и изследване в тази насока[30].

[29]Съществува възможност Анастасий Библеотекар да се е сдобил с гръцкия оригинал на Църковното сказание тъкмо през периода 869 - 870 г. и след като го е превел на латински, да го е изпратил на Карл Плешиви. Възможно е обаче преводът да е направен в Рим преди заминаването на Анастасий Библиотекар за Константинопол.

[30] За решаването на поставените дотук проблеми е необходимо да се направи съпоставително изследване между латинския превод на Анастасий Библиотекар и старобългарския превод на Църковното сказание.